

Эшиева Т.К.

К.Тыныстанов ат. БМУ

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭТНОСТОР АРАЛЫК КАРАМА-КАРШЫЛЫКТАРДЫН НЕГИЗГИ ФАКТОРЛОРУ

Макалада эгемендүү Кыргызстандын территориясында болуп өткөн этностор аралык мамилелердин өзгөчөлүктөрү жана анын динамикасынын өзгөрүшүнө таасирин тийгизген айрым факторлор жөнүндө айтылган.

Мурдагы СССРдин мезгилинде эле улуттар аралык мамилелердеги карама-каршылыктар чоң маселе катарында жашап келген. Бирок карама-каршылыктар буйрукчул-административдик системанын жүргүзгөн саясатынын күчү менен басылып, көмүскөдө кармалган кубулушка айландырылган. Советтик улут саясатынын диктаты боюнча этносторду жана улуттарды жалпы «советтик элге» бириктирүү жана «улуттардын өзүн-өзү аныктоо укугу» принцибине ылайык, этникалык өзгөчөлүктөрүнө жараша өз алдынча улуттук республикалар түзүлгөн. Бул процесс акыр аягында граждандардын «жергиликтүү» жана «жергиликтүү эмес» улуттарга биригишине алып келип, элдердин эркин түзүлүү жана өнүгүү, башкача айтканда, улуттардын юридикалык теңчилик укугуна каршы көрүнүштү пайда кылган.

Азыркы демократиялык принциптердин шарттарында улуттук азчылыктарды улуттук көпчүлүктүн тегерегинде күчкө салып «бириктирүү» аракеттери улуттук саясаттын кечирилгис катачылыгы болуп калары айдан ачык. Улуттук диктат саясатынан баш тартуу жана этникалык жалпылыктардын өз алдынчалыгын сактоо жолу менен гана этностор аралык келишпестиктерди, ишенбөөчүлүктөрдү, кемсинтүүлөрдү токтотууга болот. Ар бир адамдын улуттук же этникалык таандыктыгын өзү гана аныктоого жана башка этностор менен бирдей, тең укукта тынчтыкта жанаша жашоого болгон укугу дүйнөлүк коомчулукта эл аралык укуктун негизги принциби катарында берилген. Мунун юридикалык далили катарында Кыргыз Республикасы 1994-жылдын 19-июлунда Москва шаарында КМШ мамлекеттеринин макулдашууларынын рамкасында иштелип чыккан «Улуттук азчылыктарга тиешелүү адамдардын укуктарын камсыз кылуу жөнүндөгү Конвенцияга» кол койгон. Ар бир мамлекетте түрдүү элдер бири-биринин өнүгүүсүнө тоскоолдук келтирбеген, бири-бирин өлтүрбөгөн, бири-бирине жүгүнбөгөн, бири-бирине үстөмдүк кылбаган жашоону камсыз кыла ала турган коомду түзүшү үчүн мамлекеттик бийликтин жана саясаттын туура иш алып баруусу - учурдун эң зарыл талаптарынын бири. Көп улуттуу мамлекетте ар бир этностун маданиятын, тилин, каада-салтын сактоого болгон умтулуусун табигый зарылчылык катарында кабыл алуу керек.

Кыргызстан башынан өткөргөн оор сыноолордон кийин мамлекеттик бийликтин туура жүргүзүп жаткан иш-аракеттеринин негизинде бүгүнкү күндөрдө Кыргызстанда коңшулаш Борбордук Азия мамлекеттерине салыштырмалуу мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзам демократиялуу мүнөздө иштелип чыккан. Мында кыргыз тили мамлекеттик тил болуп, ал эми улут аралык байланыштын расмий тили катары орус тили кабыл алынышы өлкөдө түрдүү этносторго карата болгон сыйлоону көргөзөт. Кыргызстанда жашаган этникалык азчылыктардын

маданий, диний укуктарын толук ишке ашыруу максатында аларга жердештик коомдорун, маданий борборлорду түзүүгө, ошондой эле формалдуу эмес этникалык уюмдар жана кыймылдар менен байланышууга мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн.

Азыркы күндөрдөгү этностор аралык мамилелердеги алга жылууларга карабастан республикада этникалык карама-каршылыктар толугу менен жоюлду деп айтышка али эрте. Ошондуктан эгемендүүлүк мезгилибиздин алгачкы жылдарына көз чаптырсак, балким, этникалык маселелерди туура чечүүгө сабак болорлук нерселерди көрөбүз.

Акыркы он жылдыктардын ичинде жалпы эле постсоветтик республикаларга тиешелүү этнос аралык мамилелердин динамикасынын өзгөрүшүнө таасир этүүчү бир нече факторлор пайда болду. Айрыкча, алардын ичинен Кыргызстан үчүн мүнөздүү болгон факторлорду бөлүп кароого да болот. Кыргызстандагы этнос аралык кырдаал 90-жылдардын башында көп кырдуу жана абдан карама-каршылыктуу болгон. Этникалык мамилелердин начарлашы жашоо-турмуштун социалдык, экономикалык, саясий, маданий тармактарында көрүнө баштаган. Кыргызстанда миграция проблемасы «70-80-жылдарда эле башталып, акырында этностордун сандык өзгөрүшүнө алып келген (алсак, 1989-жылга карата орустар азайып, ал эми жергиликтүү этностор кыргыздар калктын 52,4%, өзбектер 12,9% тин тузуп калган. Этникалык группалардын миграциясынын күчөшүнө 1990-жылдагы болуп өткөн Ош окуясынын таасири да абдан чон болду, 1995-жылга Кыргызстандын калкынын саны 9,2 мин адамга кыскарды» [1].

Советтик өнүгүүнүн шартындагы социалдык абалы боюнча 90-жылдарга чейин кыргыздардын турмуш-тиричилик шартынын деңгээли төмөн болуп, ал эми өзбек жана орус этносторунун жашоосундагы абалдын жогорулуулугу эркисизден социалдык теңсиздикти жаратып келген, көз карандысыздыкка жетүү менен доминанттык кыргыз топтору, тескерисинче, өздөрү үчүн жагымдуу экономикалык шарттарга ээ болушту, ошол эле учурда башка этностордун (алсак өзбектердин, тажиктердин ж.б.) бул абалга карата карама-каршы реакциясын туудурган. Экономикалык ресурстарга ээ болууга, менчикти жаңыча кайра бөлүштүрүүгө болгон негизги этностордун (кыргыздардын, өзбектердин жана орустардын) атаандашуучулук умтулуулары этнос аралык мамилелердин конфликттүү курчушуна таасир этүүчү бирден бир фактор болуп калды.

1990-жылдардан кийинки жер-жерлерде этнос аралык келишпестиктердин чыгып турушу боюнча фактыларды алсак, Бишкек шаарындагы кыргыз жана орус студенттеринин ортосундагы келишпестиктер, жерди мыйзамсыз басып алуу актылары, шаардык-айылдык конфликттер, акырындагы, өзбек жана кыргыздардын ортосундагы 90-жылдагы Ош окуясы, 2010-жылдагы Ош жана Жалал-Абаддагы июнь этникалык конфликттери Кыргызстандагы этностор аралык мамилелердеги карама-каршылыктарды, келишпестиктерди, ишенбөөчүлүктөрдү, дискриминацияны жоюу керектиги мамлекеттин биримдиги жана бүтүндүгү үчүн күрөшүү таза абадай керек экендигин далилдеди. Көз карандысыз Кыргызстандын жашоосунда жаңы «кооптуу», «титулдук», «титулдук эмес», «этникалык азчылыктар», «диаспора» деген сыяктуу түшүнүктөр пайда болуп, саясаттагы «түндүк», «түштүк» түшүнүктөрүнөн озуп ашкере «кооз сөздөргө» айлангандай болду. 90-жылдардан кийинки жаңы пайда болгон кыргыз улутчулдугунун деңгээли экстремисттик жана сепаратисттик

мүнөздө болбогону менен, этнос аралык мамилелердин өнүгүшүнө терс таасирин тийгизбей койгон жок. Кыргыз элинин улуттук кайра жаралышындагы прогрессивдүү, позитивдүү идеялар, улуттук маданиятты жана тилди өнүктүрүү иштери Кыргызстандын территориясында жашаган башка этностордун өкүлдөрүнө дискомфорт түзгөн учурлар пайда болгон. Ал эми 1989-жылы кабыл алынган «Мамлекеттик тил жөнүндөгү» мыйзамдын кабыл алынышы жана 1998-жылга чейин иш жүргүзүүнү кыргыз тилине которуу жөнүндөгү чечим кыргыз улутунун артыкчылыгынын көтөрүлүшүнө эрксизден шарт түзүп койду. Натыйжада, этнос аралык мамилелердеги кемсинтүүчүлүктү, ишенбөөчүлүктү гана жаратпастан, дагы бир фактор - миграция проблемасын күчөттү.

Тоталитаризмден демократияга өтүү шартын башынан кечирип жаткан көп маданияттуу, көп этностуу Кыргызстан үчүн өнүгүү карама-каршылыктуу, конфликттүү формада өтөрү - мыйзам ченемдүү кубулуш. Этнос аралык мамилелердеги карама-каршылыктарды, проблемаларды табуу жана жоюу учурдун негизги талабы. Бул үчүн «кыргыз коому» эмес, Кыргызстан элдери коомунун интеграциясы үчүн күрөшүү зарыл. Этникалык маданияттардын өз ара катнашын өнүктүрүү жана ар түрдүү этникалык жалпылыктардын өзгөчөлүгүн жана туруктуулугун сыйлоо жана өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик саясатты колдоо, ишке ашыруу талап кылынат. Мамлекеттик бийлик этникалык азчылыктардын өкүлдөрү активдүү, тең укуктуу катышышы менен ишке ашырылса гана көп кырдуу этникалык карама-каршылык проблемасынын бир маселесин чечкен болор эле. Бирок 90-жылдардан кийинки мезгилдердин ар кандай учурларында Кыргызстандын территориясында жашаган этникалык азчылыктардын укуктарынын бузулушунда негативдик тенденциялар байкалган. Айрыкча, мындай көрүнүштөр мамлекеттик бийлик органдарына өкүлчүлүк кылууда кезигет. Мисалы, Кыргыз Республикасынын сот системасында этникалык азчылыктардын аз санда болушу «436 соттун 408и кыргыздар, 56 прокурордун 4ү гана этникалык азчылыктан» [2]. Ушундай эле көрүнүштөр жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын өкүлчүлүгүнө, мисалы, «Жалал-Абад областында Ала-Бука айыл округунда 198дин 47си; Базар-Коргондо 240тын 55и; Сузакта 451дин 99 өкүлү этникалык азчылыктын өкүлчүлүгүн түзөт» [3].

Этнос аралык мамилелердин курчушуна таасирин тийгизген фактордун бири бул - чек ара маселеси. СССРдин кулашы өзүнүн артында так эмес, чаташкан эл аралык чек аралардын системасын калтырды. Ушул күндөргө чейин Кытай, Казахстан, Өзбекстан, Тажикстан сыяктуу коңшулаш өлкөлөр менен чек аралык маселелердеги кемчиликтүү фактылар: эл аралык чек ара стандартына туура келбеген чен өлчөмдөрдүн «жапайы» колдонулушу (жолдор, суулар, көчөлөр, тоолор ж.б.) коңшулаш бир тууган этностордун ортосунда жана жергиликтүү эл менен этникалык жалпылыктардын ортосунда негативдик имидж түзүүдө.

Кыргызстандагы акыркы 10 жылдыктардын ичинде болуп өткөн этнос аралык мамилелердеги карама-каршылыктар, өлкөнүн бүтүндүгүнө, биримдигинин бузулушуна коркунуч келтирген тышкы жана ички терс күчтөрдүн жана саясий партиялардын өз ара күрөшүнүн куралына айланып калган учурлары да арбын. Ар кандай этникалык топтордун «саясий оюндардын» «аткаруучуларына» айланышы азыркы күндөрдө деле улантылып келүүдө. Жогорудагы шарттарды, кубулуштарды анализдөө менен, эл аралык адам укугунун принциптерин сактап жана сыйлап, эски СССРдин улут маселесиндеги

оор кемчиликтеринин сабактарын эске алып, улуттардын «артыкчылык» укугун колдонуудан баш тартып, адамдардын жана этностордун тең укуктуулугун камсыз кылуучу мамлекеттик улут саясатын жүргүзүү аркылуу өлкөнүн биримдигин, башка элдер менен тынчтыкта жанаша жашоосун, экономикасын өнүктүрүүгө багытталган аракеттерди ишке ашырууга убакыт жетти.

Адабияттар:

1. Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. - Москва, 2001.
2. Статистические данные Генеральной прокуратуры КР от 2010 года.
3. Статистические данные Джалал-Абадской государственной администрации от 2010 года.